

Negatif Ateizm Ateizmi Gerekçelendirebilir mi?

Can Negative Atheism Justify Atheism?

Fatma Nur AĞCA

Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye

Bu makale yazarın Prof. Dr. Mehmet Sait Reçber danışmanlığında 2022 yılında hazırladığı "Ateizm ve Delilcilik" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Fatma Nur AĞCA
E-mail: fatmanur.arslan88@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 28.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 04.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date: 10.06.2024

Atıf: Ağca, Fatma Nur. "Negatif Ateizm Ateizmi Gerekçelendirebilir mi?". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 61/1 (Haziran 2024), 164-178.

Cite this article as: Ağca, Fatma Nur. "Can Negative Atheism Justify Atheism?". *Journal of İlahiyat Researches* 61/1 (June 2024), 164-178.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Öz

Ateizmin gerekçelendirilmesi gereken bir tutum olup olmadığı ve hangi koşulların sağlanması durumunda rasyonel bir gerekçelendirmeden bahsedilebileceği sorunu, en az teizmin gerekçelendirilmesi sorunu kadar önemlidir. Bu makalede ateizmin inançsızlık veya Tanrı inancının bulunmaması şeklinde negatif yolla tanımlanması durumunda nasıl bir gerekçelendirmenin öngörüldüğü ele alınmaktadır. Ateizm, inançsızlık olarak ele alınırsa, bu durum onun gerekçelendirmeden muaf olduğu sonucuna götürebilir mi? Ateistin "Tanrı vardır" önermesinin yanlış, "Tanrı yoktur" önermesinin doğru olduğunu gösterme amaçlı bir ispat yükümlülüğü bulunmamakta mıdır? Ateistik gerekçelendirme söz konusu olduğunda karşımıza delilin yokluğu yaklaşımı ve yokluğun delili yaklaşımı olmak üzere iki farklı seçenek çıkar. Bu makalenin konusu olan delilin yokluğu yaklaşımının değerlendirilebilmesi için öncelikle "Tanrı vardır" önermesinin doğruluğuna dair yeterli delil bulunmaması durumunda bu önermenin inkârının zorunlu olup olamayacağı ele alınmıştır. Daha sonra ise yeterli delil bulunmaması durumunun negatif ateizmden pozitif ateizme geçişi meşru kılıp kılamayacağı irdelenmiştir. Makalede ateizmin gerekçelendirilebilmesinin, delilin yokluğunun yokluğun delili için yeterli görüldüğü bir savunmadan ziyade pozitif deliller ile mümkün olabileceği savunulmaktadır. Ateizm, önermesel bir tutumdan ziyade bir tür psikolojik inançsızlık hâli olarak değerlendirilirse bu durum, onun epistemik boyutunun göz ardı edilmesine neden olacaktır. Bu çalışmada ateizmin Tanrı'nın varlığına dair inançsızlık veya bir tür kayıtsızlık hâli olarak görülmesinin imkânı irdelenmekte ve bu durumun ateistik savunuya bir katkı sağlayamayacağı gösterilmesi amaçlanmaktadır. Delilci bir bakış açısından herhangi bir delil sunmadan ateizmin doğru olduğu sonucuna ulaşılması, kendi kendisine referansla tutarsız görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Negatif Ateizm, Pozitif Ateizm, Gerekçelendirme, Delilcilik.

ABSTRACT

The question of whether atheism is a position that needs justification and under what conditions a rational justification can be mentioned is as important as the problem of justification of theism. This article examines what kind of justification is set forth when atheism is defined negatively, such as the nonbelief or the absence of belief in God. If atheism is considered as absence of belief, does this imply that it is exempt from justification? Do not atheists have the burden of proving the proposition "God exists" is false, and the proposition "There is no God" is true? When it comes to atheistic justification, two different approaches emerge: the absence of evidence approach and the evidence of absence approach. The article discusses whether the denial of the proposition "God exists" is necessary when there is no sufficient evidence for its truth. Another problematic approach discussed in the article is the question of whether the absence of sufficient evidence can legitimize the transition from negative atheism to positive atheism. It is argued that atheism needs positive evidence for its justification rather than relying on the absence of evidence as evidence of absence. If atheism is considered as a psychological state of nonbelief rather than a propositional attitude, this would lead us to disregard its epistemic dimension. In this study, the possibility of viewing atheism as a state of nonbelief or indifference towards the existence of God is examined, and this study aims to demonstrate that this perspective cannot contribute to atheistic argumentation. From an evidentialist perspective, inferring that atheism is true without presenting evidence seems internally inconsistent.

Keywords: Philosophy of Religion, Negative Atheism, Positive Atheism, Justification, Evidentialism.

GİRİŞ

Teizme karşı bir tez olması bakımından ateizm, geçmişten bugüne pek çok boyutuyla sıkça tartışılan bir konu olagelmıştır. Ateizmin rasyonelliğinin ve sunduğu gerekçelendirme metodolojisinin değerlendirilmesinin anlam bakımından sıkı sıkıya bağlı olduğu teizm üzerinden gerçekleştiğini ifade edebiliriz. Genel olarak, teistik argümanların ve teizmin gerekçelendirilmesinin rasyonelliği, yapılan çalışmalarda sıklıkla ele alınmıştır. Ancak delilci bir rasyonellik anlayışını referans alan ateizmin bizzat kendisinin delilciliğin kriterlerini karşılayıp karşılamadığı ve ateistik gerekçelendirme metodolojisinin rasyonelliği genellikle ihmal edilen sorular olmuştur. Bu makalede ateistik gerekçelendirme metodolojisinin bir çerçevesi çizilmiş ve ateistik bir argümantasyonun nasıl olması ve olmaması gerektiğine dair birtakım belirlenimlerde bulunulmuştur. Ateizmin teizmin eleştirisi ile kendisini rasyonel kılıp kılamayacağı ve doğrudan Tanrı'nın yokluğuna ulaştırabilecek bir argümanın nasıl olması gerektiği sorularına cevaplar aranmıştır. Ateistik düşüncenin gerekçelendirilmesi için (pozitif) gerekçeler sunulmadığı ve teizme alternatif olarak varlığı nasıl açıkladığı ortaya konulmadığı sürece ateizmin doğru olduğunu düşünmek için bir nedenden söz edilemeyeceği savunulmuştur.

Ateizmin gerekçelendirilmesi ile ilgili konuşabilmek için öncelikle ateizm kavramına dair bir çözümlemenin yapılması kaçınılmazdır. Bir kişinin ateist sayılabilmesinin gereklilik ve yeterlik koşullarının neler olduğu, ateistin zorunlu olarak Tanrı'nın varlığını bilinçli bir biçimde inkâr etmesinin gerekip gerekmediği ve bir kişinin ateist sayılabilmesi için Tanrı inancının bulunmamasının yeterli olup olmadığı cevaplandırılması gereken sorulardır. Ateist kavramı, sıklıkla Tanrı'nın varlığını inkâr eden kişi olarak ele alınsa da ateistlerin pek çoğu tarafından bu tanımın yetersizliği üzerinde durulur ve ateistin "kendisinde Tanrı inancı bulunmayan kişi"¹ olduğu öne sürülür. Tanrı'nın varlığını inkâr etmek (*disbelief*), O'nun var olmadığına dair bir doğruluk iddiasında bulunmayı gerektirirken, inançsızlıkta (*nonbelief*) böyle bir iddianın bulunması zorunlu değildir.

Ateizmin teistik inancın bulunmayışı (*absence of theistic belief*) şeklinde tanımlanması, pek çok pozisyon ve durumu kapsayacak bir şemsiye kavram olarak kullanılmasına izin vermesi açısından kullanışlı olsa da² bu tanımın çok geniş olması sebebiyle pek çok güçlüğü beraberinde getirmektedir. K. Walters'ın ifade ettiği gibi, ateizm lehine veya aleyhine argümanlar söz konusu olduğunda bu tanım çok kullanışlı olmayacaktır. Ayrıca bu tanım, Tanrı'ya olan inançsızlığın farklı kademeleri konusunda ateizmin farklı çeşitleri olup olmadığı hususunda ve ateistin inanmadığı Tanrı'nın nasıllığı meselesinde herhangi bir fikir vermemektedir.³ O halde ateizm ile inançsızlık arasında ne tür bir ilişkiden söz edilebilir? Ateizmin Tanrı'ya dair inançsızlığın bir çeşidi olduğunu düşünmek mümkündür. Bir kişinin ateist olmadan da inançsız olması düşünülebilirken, inançsızlık olmadan ateist olması düşünülemez. Dolayısıyla tüm ateistlerin zorunlu olarak inançsız olduğunu belirtebiliriz.⁴

Tanrı inancının bulunmamasına ek olarak Tanrı'nın var olmadığına (yokluğuna) inananı "pozitif ateist" olarak; teizmin olumsuzlanması veya inançsızlık anlamından yola çıkarak Tanrı'nın varlığına inanmayanı ise "negatif ateist" olarak adlandırabiliriz. Pozitif ateist, aynı zamanda negatif ateistken, negatif ateist pozitif ateist olmak zorunda değildir.⁵ Peki, ateizmin tüm bu çeşitleri, hepsinde ortak olan inançsızlık durumundan yola çıkılarak negatif ateizme indirgenebilir mi? Genel olarak ateizmin inançsızlığı içermesinden dolayı bütün çeşitlerinin *özel olarak negatif* olduğu ve dolayısıyla negatif ateizmin bir formu olduğu savunulur. Sözgelimi Smith, ateizmin özünün teistik inancın yokluğu olduğu ve pozitif ateizm de olsa bir şeyin varlığını öne süren pozitif bir iddia olmadığını öne sürer.⁶ Pozitif ateizmin negatif ateizmin bir alt kümesi olduğunu ileri süren Smith, pozitif ateizm ile negatif ateizmin şu iki soruya cevap vermeleri açısından ayırt edilebileceğini belirtir. Ona göre, pozitif ateist "Tanrı var mıdır?" sorusuna olumsuz yanıt verirken, negatif ateist "Tanrı'nın var olduğuna inanıyor musun?" sorusuna olumsuz yanıt verir.⁷ Pozitif ateizmi negatif ateizmin özel bir durumu olarak yorumlayan Martin, pozitif ateist de olsa tüm ateistlerin zorunlu olarak negatif ateist olduğunu savunur. Pozitif ateizmin pozitif olmasından ise sadece Tanrı'nın var olmadığı şeklinde bir inanca referansta bulunması nedeniyle bahsedilebilir. Negatif ateizmde ise pozitif ateizmin aksine

¹ Joseph McCabe, "Atheism", *A Rationalist Encyclopedia: A Book of Reference on Religion, Philosophy, Ethics, and Science* (London: Watts & Co., 1950), 36.

² Stephen Bullivant, "Defining 'Atheism'", *The Oxford Handbook of Atheism*, ed. Stephen Bullivant & Michael Ruse (New York: Oxford University Press, 2013), 14.

³ Kerry Walters, *Atheism: A Guide for the Perplexed* (New York & London: Continuum Books, 2010), 9.

⁴ Walters, *Atheism*, 11.

⁵ Michael Martin, "General Introduction", *The Cambridge Companion to Atheism*, ed. Michael Martin (New York: Cambridge University Press, 2007), 1; William L. Rowe, "Atheism", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig (London & New York: Routledge, 1998), 1/530.

⁶ George H. Smith, *Atheism: The Case Against God* (New York: Prometheus Books, 1979), 18.

⁷ George H. Smith, *Why Atheism?* (New York: Prometheus Books, 2000), 44.

bu şekilde pozitif bir inanca sahip olma söz konusu değildir.⁸

Teizm-ateizm tartışması bağlamında inançsızlığı, Tanrı'nın var olduğuna dair inancın dışındaki durumları kapsayan şemsiye bir kavram olarak görmek mümkündür. Negatif ateist de, agnostik de, pozitif ateist de Tanrı inancına sahip olmama açısından ortaktır. Agnostik, negatif ateistten "Tanrı vardır" önermesinin doğruluğunun veya yanlışlığının bilinip bilinmeyeceği konusunda ayrılırken pozitif ateist, bu önermenin yanlış olduğuna dair inanca sahip olmakla ayrılır. Negatif ateistin doğruluk iddiasının Tanrı'nın var olmadığı şeklinde bir önermeden ziyade, kendisinde Tanrı inancının bulunmadığına yönelik bir inanç olduğu iddia edilebilir. Bir başka ifadeyle, negatif ateistin doğruluk iddiası, bu tutumun/inançsızlığın kendisinde olduğundan öteye geçemez. Ancak, ateist sayılabilmek için sırf Tanrı inancının bulunmaması durumundan daha fazlasının gerektiği düşünülebilir. Ateist sayılabilmek için daha ziyade Tanrı'nın var olmadığına dair birtakım kabuller veya inançlardan bahsetmemiz ateizmi agnostisizm gibi tutumlardan ayırma açısından isabetli olacaktır. Ateist bu durumda, bir Tanrı'nın var olduğu iddiasının doğru olduğunu savunan teist gibi, bu iddianın doğruluğu veya yanlışlığı konusunda bir fikre sahip olan, bu iddianın yanlış olduğunu savunan kişi olacaktır.⁹

Teizmdeki Tanrı'nın var olduğu inancı psikolojik bir inanma durumundan ziyade doğru ve yanlışın konusu olan önermesel bir iddiayı ifade eder. Eğer bu şekilde bir önermesel iddiayı değil de psikolojik bir inanma durumunu ifade etseydi, teizmin doğru veya yanlış olduğunu söylemek pek anlam ifade etmeyecekti. Ancak Flew gibi negatif ateizm tanımını esas alanlar, teizm önermesel olsa bile ateizmin bu şekilde tanımlanmasının zorunlu olmadığını iddia etmiş ve ateizmi psikolojik bir durum, "Tanrı'ya inanmama durumu" olarak tanımlamıştır. Ancak, teizmin önermesel bir iddia ifade ettiği düşünüldüğünde, ateizm de Tanrı'nın var olduğuna dair basit bir inanç yokluğundan, psikolojik bir durumdan daha fazlası olacaktır. Dolayısıyla, "Ateizm kavramındaki 'a' ön eki bir şeyin bulunmaması durumu olarak değil değillemesi olarak, '-sız / without' olarak değil 'değil / not' olarak anlaşılmalıdır."¹⁰ Bu durumda teistik inancın bulunmamasından ziyade, teistik inanca karşı olma durumunun ateizmi daha iyi karşıladığı ifade edilebilir. Ateizmin ne olmadığı ile tanımlanması sonucunda kişide Tanrı inancının bulunmaması şeklinde, bilişsel bir tutum olmasına gerek olmaksızın, psikolojik bir duruma referansta bulunulurken; Tanrı'nın var olmadığına inanma ya da Tanrı'nın var olduğunu inkâr etme şeklinde tanımlandığında "Tanrı vardır" veya "Tanrı yoktur" önermesine referansta bulunulmaktadır. Negatif ateizmin basit bir kayıtsızlık veya tarafsızlık hâli olarak ele alınması güç görünmektedir. Ayrıca ateizmin felsefi olarak temellendirilmesinde de katkı sağlayacak bir yaklaşım değildir.

Denilebilir ki, "Tanrı yoktur" önermesinin doğruluk koşulları üzerinde konuşulmadığı, bu önerme herhangi bir gerekçelendirmeye tabi tutulmadığı sürece "inanmama" durumu, ateistin kendi tutumundan başka bir anlam ifade etmeyecektir. Negatif ateistin ise Tanrı'nın var olmadığına ilişkin bir doğruluk iddiasında bulunduğunu söylemek güçtür. Pozitif ateizmin tam olarak gerekçelendirme noktasında negatif ateizmden ayrıştığı söylenebilir. Ateizmin teistik inancın bulunmaması şeklinde tanımlanması, onun negatif yapısını incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu makalede, negatif ateistin teizmi eleştirmek suretiyle rasyonel bir ateizm savunusu yapıp yapamayacağı sorusunu cevaplandırmaya çalışacağız. Bunun için ateizmin gerekçelendirilmesini Tanrı'nın var olduğunun gerekçelendirilmemesine bağlayan delilin yokluğu yaklaşımını belirli açılardan tartışacağız. Teizmin doğruluğuna dair delillerin yetersizliği veya bulunmaması düşüncesinden hareketle ateizmin zorunlu olarak doğru olduğu sonucunun çıkarılıp çıkarılamayacağı sorularına cevap arayacağız. Benzer şekilde teizmin eleştirisi ile "Tanrı'nın var olmadığına inanmak zorunda değiliz" şeklindeki negatif ateizm düşüncesinden "Tanrı'nın var olmadığına inanmak zorundayız" şeklindeki pozitif ateizm düşüncesine ulaşmanın meşruiyetini irdeleyeceğiz. Ateizm, delilin yokluğu yaklaşımı ile temellendirilmeye çalışıldığında ortaya çıkabilecek yanlış türlerini ele aldıktan sonra, ateizmin doğruluk koşulları üzerinde konuşulabilmesi ve delilci kriterlere uygunluk sağlayabilmesi için nasıl bir gerekçelendirme yapılması gerektiğine dair birtakım önerilerde bulunacağız.

1. DELİLİN YOKLUĞU, YOKLUĞUN DELİLİ MİDİR?

Herhangi bir şeyin var olmadığını gösteren delil nasıl olmalıdır? Bir varlığın var olduğuna dair delil bulunmaması durumunda doğrudan var olmadığı sonucunu çıkarmak her durumda makul ve meşru mudur? Ateizmin temellendirilmesi konusuna geldiğimizde sıklıkla benzer sorunlarla karşı karşıya kalırız. Delilin yokluğu yaklaşımına göre, Tanrı'nın var olduğuna inanmak için yeterli delilin bulunmaması, sadece Tanrı'nın var olduğuna inanmaktan kaçınmak için değil, Tanrı'nın var olmadığına

⁸ Michael Martin, *Atheism: A Philosophical Justification* (Philadelphia: Temple University Press, 1990), 464.

⁹ C. Stephen Evans, "Normative Objections to Atheism", *A Companion to Atheism and Philosophy*, ed. Graham Oppy (Hoboken: Wiley, 2019), 493. Ateizmin tanımlanmasındaki farklılıklarla ilgili ayrıca bk. Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm: Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 13-20.

¹⁰ Paul Draper, "Atheism and Agnosticism", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 5 Ağustos 2019).

inanmak için de iyi bir gerekçedir.¹¹ Temelde ateizmin (doğruluğu) varsayılan pozisyon olduğu tezini öngören bu anlayışa göre, ispat yükümlülüğü kendisinde olan teizmin temellendirilmesinin tek yolu, argüman öne sürmektir ve teistik argümanların başarısız olması durumunda ateizmden başka seçenek bulunmamaktadır.¹² Bu iddianın en önemli savunucularından Scriven, ateizmi gerekçelendirmek için Tanrı'nın var olmadığına ilişkin argümana sahip olmaya gerek olmadığını, ateizmin Tanrı'nın varlığına ilişkin argümanların bulunmaması durumunda zorunlu pozisyon olacağını ileri sürer. Scriven için herhangi bir delil bulunmadığında sadece inancı askıya almak değil, tıpkı Noel Baba örneğinde olduğu gibi, inkâr etmek (*disbelief*) uygundur.¹³ Scriven, 6 yaşındaki bir çocuk için Noel Baba'ya inanmanın normal kabul edilmesine karşılık, büyüdükçe böyle bir varlığın var olmadığını kimsenin ispatlamaya çalışmayacağını, çünkü bu tarz hayali varlıkların var olduğuna inanmak için herhangi bir nedenin olmadığını gördüğünü, hatta büyüyünce böyle varlıkların var olduğunu iddia etmenin akıllıca bir iş sayılmayacağını belirtir.¹⁴ Bu görüşe göre, Tanrı'nın var olmadığını gösteren herhangi bir delil olsun veya olmasın, var olduğuna ilişkin delilin bulunmaması yokluğuna inanmak için yeterlidir.

Tanrı'nın var olmadığının gerekçelendirilmesini, Tanrı'nın var olduğunun gerekçelendirilememesine bağlayan bu düşünce, "delilcilik" adı verilen teoriyi öngörmektedir. Buna göre, bir inancın rasyonel sayılabilmesi için onu destekleyici delillerin bulunması zorunludur. Bu teoriyi esas kabul etmesi nedeniyle ateizmin gerekçelendirilme metodolojisi sık sık delilcilikle beraber anılmaktadır.¹⁵ Delilciliğin temel ilkelerini Clifford şu şekilde açıklar: "*Her ne zaman ve her nerede olursa olsun, herhangi bir kimsenin, yetersiz delile dayanarak bir şeye inanması yanlıştır.*"¹⁶ Tanrı inancına yönelik delilci eleştiriye göre, herhangi bir delile sahip olmaksızın dünyada çift sayıda ördek olduğuna inanan kişinin inancının rasyonel olmadığını ileri sürülebildiği gibi, bir delili olmaksızın Tanrı'nın var olduğuna inanan kişinin inancının da aynı şekilde rasyonel olmadığı ileri sürülmelidir.¹⁷

Hanson ve Scriven'in¹⁸ ortaya attığı prensibe göre, rasyonel bir kişi, bir şeyin var olmadığına dair bir gerekçeye sahip olduğunda o şeye inanmaya devam edemez.¹⁹ Scriven'in tezi ile paralellik arz eden Hanson'un tezi beraber ele alınarak şu prensip oluşturulmuştur: Rasyonel bir kişi, herhangi bir pozitif varlık iddiasının doğru olduğuna dair sağlam bir delile sahip değilse onu inkâr etmek zorundadır.²⁰ Burada pozitif varlık iddiasından kastedilen, bir şeyin var olduğunu ileri süren iddialardır. Pozitif varlık iddialarına dair delilin bulunmaması durumunda rasyonel tutumun hangisi olacağını belirlemeye dair, Hanson ve Scriven'in tezine ek olarak, Bertrand Russell da benzer bir tez ileri sürmüştür. Bütün bu tezler hayali bir varlığın var olduğuna dair bir delil bulunmadığı durum ile Tanrı'nın var olduğuna dair delilin bulunmaması durumunu karşılaştırarak bir sonuca varmış olmaları nedeniyle benzeşmektedirler. Meşhur çaydanlık örneğinde Russell, birileri tarafından kabul edilen dogmaların, onları kabul edenler tarafından ispatlanması gerektiğini öne sürerek, onlardan şüphe edenler tarafından çürütülmek zorunda olduğunu düşünmenin yanlış olduğunu savunur. Buradan hareketle, Dünya ile Mars arasında eliptik bir yörüngede Güneş'in etrafında dönen bir porselen çaydanlık hayal etmemizi ister. Bu çaydanlığın en güçlü teleskoplarımızla bile tespit edilemeyecek kadar küçük olduğunu ve bu iddiasının çürütülemeyeceğinden dolayı ondan şüphe duymanın kabul edilemez bir tutum olduğunu da bu hayale eklememizi ister. Bu örneğe dayanarak Russell bu şekilde iddiada bulunan birinin anlamsız konuştuğunu düşünmemek için herhangi bir sebep olmadığını belirtir.²¹ Tanrı inancını da bu örnekle kıyaslayan Russell, Tanrı'nın var olduğunu gösteren delillerin bulunmaması durumunda, bu şekilde saçma sonuçlarla karşılaşmamak için Tanrı'nın var olduğunun inkâr edilmesi gerektiğini savunur.

Kanaatimizce, Tanrı'nın varlığı ve hayali varlıklar benzetmesinde birtakım noktalar gözden kaçırılıyor görünmektedir. Copan'ın ifade ettiği gibi, birtakım kişilerin Tanrı'nın var olduğuna dair argümanlardan yoksun olması ile Tanrı'nın var olmadığına dair

¹¹ J. Angelo Corlett - Josh Cangelosi, "Atheism and Epistemic Justification", *International Journal for Philosophy of Religion* 78/1 (Eylül 2015), 96.

¹² Michael Scriven, *Primary Philosophy* (New York: McGraw-Hill, 1966), 102. Benzer bir görüş için bk. Michael Tooley, "Does God Exist?", *Knowledge of God*, ed. Alvin Plantinga - Michael Tooley (Malden, MA & Oxford: Blackwell, 2008), 90-93.

¹³ Scriven, *Primary Philosophy*, 103.

¹⁴ Scriven, *Primary Philosophy*, 103.

¹⁵ Nebi Mehdiyev, *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği* (İstanbul: İSAM, 2008), 26.

¹⁶ W. K. Clifford, "The Ethics of Belief", *The Rationality of Belief in God*, ed. George I. Mavrodes (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1970), 159; Ergin Ögcem, *Ateizmden Aklın Tanrısına* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 133-134.

¹⁷ Alvin Plantinga, "Theism, Atheism and Rationality", *leaderu* (Erişim 12.02.2021).

¹⁸ Norwood Russell Hanson ve Michael Scriven, ateizmi savunmak için pozitif argümanlara ihtiyaç olmadığını, teizmin doğruluğuna dair delilin yokluğunun doğrudan ateizmin doğruluğu sonucuna ulaştıracağını savunması nedeniyle ateistik delilciliğin önde gelen isimlerinden sayılabilir.

¹⁹ Norwood Russell Hanson, "The Agnostic's Dilemma", *Faith & Reason*, ed. Paul Helm (New York: Oxford University Press, 1999), 338.

²⁰ Thomas V. Morris, "Agnosticism", *Analysis* 45/4 (Ekim 1985), 219. Morris bu prensipten HST (Hanson-Scriven Thesis) olarak bahseder.

²¹ Bertrand Russell, "Is There a God?", *Atheism: A Reader*, ed. S. T. Joshi (New York: Prometheus Books, 2000), 93-94.

delile sahip olması birbirinden farklı şeylerdir. Zira bir şeyin var olduğunu inkâr etmek için gerekçelere sahip olmanın o şeyin varlığı lehine delile sahip olmaktan ayrı olduğu apaçıktır. Çaydanlık ve unicorn gibi hayali varlıkların var olduklarını inkâr etmek için gerekçelere sahip olduğumuz doğrudur. Dolayısıyla, Tanrı'nın var olduğuna dair delillerden yoksun olma durumunu, var olduğunu inkâr etmek için delillere sahip olma durumu ile özdeşleştirmek büyük bir yanılgıya işaret etmektedir.²² Çünkü var olmadıklarına dair güçlü delillere sahip olduğumuz varlıkların inkâr edilmesi ile sırf var olduklarına dair delilin bulunmaması nedeniyle birtakım varlıkların inkâr edilmesi aynı epistemik standartlarda değildir. Russell'in çaydanlığı örneğinden hareketle düşünecek olursak, burada çaydanlığa inanmayanın buna karşı pek çok delile sahip olduğunu görebiliriz. Dolayısıyla, Plantinga'nın ifadesiyle, ateistin de kendisini gerekçelendirebilmesi için teizm aleyhine oldukça güçlü delillere sahip olması gerekecektir.²³

Noel Baba, Loch Ness canavarı, Russell'in çaydanlığı gibi hayali varlıklara inanma ile Tanrı'nın varlığına inanma durumunu sırf pozitif varlık iddiası olmaları nedeniyle kıyaslamamızın meşruluğu da tartışmalıdır. Hanson ve Scriven'in tezinin pozitif varlık iddialarının hepsi için aynı şekilde geçerli olduğundan bahsedilebilir mi? Her pozitif varlık iddiasının aynı kategoride değerlendirilmesi için geçerli ve yeterli bir sebep bulunmadığı, hayali varlıklar ile zorunlu varlık olan Tanrı'nın varlık modalitelerinin farklı olduğu dikkate alındığında bu prensibin eşit tarzda uygulanamayacağı belirtilebilir. Hayali varlıklar tecrübeye denetlenemediği için var olmadığı sonucuna kolayca ulaşmak mümkünken, Tanrı'nın var olmadığı sonucuna ulaşmak için tecrübeye denetlenememesi yeterli değildir. Dolayısıyla varlıkların bilinme yollarının farklı olduğu göz önüne alındığında, bu prensibin bütün pozitif varlık iddialarına eşit tarzda uygulanması gerektiği düşüncesi problemliliğe hâle gelir.

Diğer yandan bu prensibin sadece pozitif varlık iddiaları için geçerli olduğu, negatif varlık iddiaları için, yani bir şeyin var olmadığını belirten varlık iddiaları için geçerli olmadığı düşüncesi de problemliliğe görünmektedir. Bu şekilde bir düşünce, delilciliğin söz konusu prensibinin teizm ve ateizm açısından eşit bir biçimde uygulanmaması sonucunu da beraberinde getirecektir. Teizmin doğru olduğunu gösteren deliller olsun veya olmasın, teistik argümanların bulunmaması durumunda ateizmin zorunlu olduğu düşüncesinde olanlar, Plantinga'nın da ifade ettiği gibi, "Tanrı vardır" önermesi ile "Tanrı yoktur" önermesini aynı şekilde değerlendirmemektedirler. Sözelimi Scriven "Tanrı vardır" önermesine dair delilin bulunmaması durumunda tek rasyonel tutumun onun inkârına, yani "Tanrı yoktur" önermesine inanmak olduğunu iddia ederken; "Tanrı yoktur" önermesine dair herhangi bir delil bulunmaması durumunda onun değillesi olan "Tanrı vardır" önermesine inanmanın zorunlu olabileceğini kabul etmemektedir.²⁴ Oysa delilcilik açısından tutarlılık hem teizm hem de ateizm için ilgili prensibin eşit bir biçimde uygulanmasını gerektirir.

Scriven'in şu ifadeleri bu düşüncenin anlaşılabilirliği için önemlidir: *"Doğal dildeki negatif varlık hipotezleri, onların çelişiklerine (contradictories) dair delillerin başarısızlığa uğraması ile desteklenebilir, fakat pozitif varlık hipotezleri değillemelerinin çürütülmelerinin başarısızlığa uğraması ile makul hale getirilemez."*²⁵ Burada Scriven, pozitif varlık iddiaları ile negatif varlık iddialarını aynı standartlarda değerlendirmez. Delilin bulunmaması durumunda pozitif varlık iddialarının inkârı zorunlu olurken, yine aynı şekilde delilin bulunmaması durumunda negatif varlık iddialarının inkârı söz konusu olmamaktadır. Bir şeyin var olduğuna dair delil bulunamaması ile bir şeyin var olmadığına dair delil bulunamaması arasında var olduğu öne sürülen bu fark, Lovering'in anlatımından hareketle şöyle ifade edilebilir: Herhangi bir X'in var olduğuna dair delil bulunamaması, X'in yokluğuna dair bir delil iken, X'in var olmadığına dair delil bulunamaması, X'in var olduğuna dair delil değildir. Buna göre, teistin Tanrı'nın var olduğuna dair delil bulunamaması Tanrı'nın yokluğu için bir delil teşkil ederken, teist olmayanların Tanrı'nın var olmadığına dair delil bulunamaması, Tanrı'nın var olduğu yönünde bir delil teşkil etmeyecektir.²⁶ Denilebilir ki, aslında, delilin bulunmaması veya yetersiz olması durumu ateistin işini daha da zorlaştıracaktır. Çünkü, yokluğu ispat etmek varlığı ispat etmekten daha güç bir durumdur.²⁷ Dolayısıyla, ateizm burada bir paradoks ile karşı karşıya kalacaktır: Yokluğunu ispat edemediği durumda aynı prensibin uygulanması sonucu, ateistin kendi pozisyonunun rasyonelliği tehlikeye girmektedir. "Tanrı vardır" ve "Tanrı yoktur" önermeleri açısından düşünüldüğünde teizmin ve ateizmin delil açısından aynı standartlarda olmadığından ve gerekçelendirme söz konusu olduğunda bir eşitsizliğin mevcudiyetinden bahsetmek kaçınılmazdır. Teistin de bu noktada makul bir biçimde "Eğer ateizmin lehine olan argümanlar başarısızlığa uğrarsa ve "Tanrı yoktur" önermesi için herhangi bir delil bulunmazsa, teizm rasyonel olarak zorunludur" şeklinde bir savunuda bulunması da

²² Paul Copan, "Atheism and The Burden of Proof", *Enrichment* (2013), 28.

²³ Alvin Plantinga, "Is Atheism Irrational?", (Görüşmeci: Gary Gutting, Görüşme Transkripsiyonu), *The New York Times* (9 Şubat 2014).

²⁴ Plantinga, "Reason and Belief in God", *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, ed. Alvin Plantinga - Nicholas Wolterstorff (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2004), 27.

²⁵ Scriven, *Primary Philosophy*, 105.

²⁶ Rob Lovering, *God and Evidence: Problems for Theistic Philosophers* (New York & London, Bloomsbury Academic, 2013), 36-37.

²⁷ Mehmet Aydın, "Ateizm ve Çıkmazları", *AÜİFD* 24/1 (1981), 202.

makul görünmektedir.²⁸ Nitekim bu prensibin uygulanmasında, pozitif varlık iddiaları ile negatif varlık iddiaları arasında bir farkın olduğuna dair bir gerekçe bulunmadığı için, sadece pozitif varlık iddiaları için geçerli olan bir prensip olarak ele alınması bir keyfilik arz etmektedir. Dolayısıyla, bu prensip ile pozitif varlık iddialarına özgü olma arasında zorunlu bir bağlantı olduğu ortaya konulmadıkça, bu prensibin negatif varlık iddialarından ayrı olarak sırf pozitif varlık iddialarına uygulanması gerektiği iddiası temelsiz kalacaktır.

Morris, herhangi bir pozitif varlık iddiasına dair yeterli delilin bulunmaması durumunda onun inkârının zorunlu olduğu şeklindeki Hanson ve Scriven'in prensibine itiraz eder. Buna göre, var olduğuna dair delil bulunmadığı iddia edilen Tanrı veya diğer doğaüstü varlıkların varlığını inkâr etmenin zorunlu olması, ancak söz konusu varlık iddiası ile ilgili "iyi / sağlam (good) epistemik pozisyonda olunması" durumunda mümkün olabilir.²⁹ Morris'in prensibi, bir anlamda, herhangi bir pozitif varlık iddiasına inanmamanın (inkâr etmenin) zorunlu olmasının *yeter koşulunu* belirlemektedir.³⁰ Morris'e göre, pozitif olsun negatif olsun, söz konusu önerme hakkında sağlam epistemik pozisyonda olmak, o önermenin doğruluğuna dair pozitif epistemik değerlendirmelere sahip olmayı veya büyük olasılıkla sahip olmayı gerektirir.³¹ Buna göre, kişinin sadece bu durumda olması sonucunda, o önermenin doğruluğuna veya yanlışlığına dair bir gerekçelendirme yaptığından söz etmek mümkün olabilir. Eğer bir kişi, herhangi bir pozitif p iddiasına dair sağlam deliller bulamıyorsa bunun iki nedenden olduğu öne sürülebilir: Ya p yanlış olabilir ya da p'ye dair sağlam epistemik pozisyonda olmayabilir.³² Bir diğer ifadeyle, p ile "*uygun epistemik ilişki*" kurulmamış olabilir.³³

Söz gelimi odada zehirli bir yılan olduğu şeklinde nitelenmiş veya (duyusal yetilerimizle) sınırlı bir varlık iddiasının durumunu ele alalım. Odada zehirli bir yılanın olup olmadığına dair bir araştırma sonucunda bu şekilde bir varlık iddiasına yönelik sağlam bir epistemik pozisyonda olunabilir.³⁴ Ancak, söz konusu "Tanrı vardır" gibi bir iddia olunca, Morris tarafından bu önermenin metafiziksel bir varlık iddiası olması nedeniyle odada bir yılan olduğu iddiasından farklı olacağı ileri sürülmüştür. Morris'e göre hemen hemen tüm metafiziksel varlık iddialarının pozitif varlık iddiası olarak ifade edilmesi düşünülebilir. Metafiziksel varlık iddialarını diğer pozitif varlık iddialarından ayıran durum ise bu şekilde bir önermenin doğru olduğunu gösteren bir delile veya yanlış olduğunu gösteren, onu çürüten bir delile sahip olmadıkça bu önermeye dair sağlam bir epistemik pozisyonda olduğumuzu gerekçelendirmenin mümkün olmadığıdır.³⁵ Diğer pozitif varlık iddialarının tecrübe ile denetlenememesi durumunda var olmadığı sonucuna kolayca ulaşmak mümkünken, metafiziksel varlık iddiaları için aynı şey geçerli değildir.

Tanrı'nın varlığı söz konusu olduğunda "Tanrı vardır" önermesinin doğruluğuna dair herhangi bir pozitif epistemik temelden yoksun olunduğu düşüncesinin, o önermenin yanlış olduğuna inanmayı gerektirdiği iddia edilebilir mi? P önermesinin "Tanrı vardır" iddiası olduğu varsayıldığında, ateist "Tanrı vardır" önermesine dair teistler tarafından öne sürülen gerekçelerin sağlam gerekçeler olmadığını, dolayısıyla teistin pozisyonunu yeterince savunmadığını düşünebilir. Ancak, ateistin bu iddiasını dayandırdığı nokta, "Tanrı vardır" önermesinin yanlış olduğu düşüncesidir. Morris'in ortaya attığı sağlam epistemik pozisyonda olma veya uygun epistemik ilişkiyi kurma koşulu, başka bir seçeneği daha gündeme getirmiştir. Buna göre "Tanrı vardır" önermesine dair pozitif gerekçelere sahip olunmaması, bu önermenin yanlış olması nedeniyle değil bu önerme ile uygun epistemik ilişkinin kurulamaması nedeniyle olabilir.³⁶ Bir kişi, "Tanrı vardır" önermesinin doğruluğuna dair pozitif epistemik bir gerekçeye sahip olmadığı noktasında hüküm verebilir. Ancak sadece bu durum tek başına ateist olmayı ne gerektirebilir ne de gerekçelendirebilir. Bu iddianın değillesmesine ilişkin bağımsız temeller olmadıkça inkâr etmenin aceleci olduğu kadar irrasyonel de olacağını ileri süren Morris, bu durumda rasyonel olanın ancak hükmü askıya almak olabileceğini öne sürer.³⁷

Sağlam epistemik pozisyonda olmanın söz konusu şeyle ilgili bütün delillere sahip olmayı gerektirdiği veya Morris'in bunu ima

²⁸ Plantinga, "Reason and Belief in God", 27-28. Plantinga, Scriven'in bu tutumunun sadece "keyfi entelektüel emperyalizm" olarak nitelendirilebileceğini ifade eder. Bk. Plantinga, "Reason and Belief in God", 28.

²⁹ Morris, "Agnosticism", 222.

³⁰ Leopold Stubenberg, "The Principle of Disbelief", *Analysis* 48/4 (1988), 184.

³¹ Morris, "Agnosticism", 222.

³² Morris, "Agnosticism", 223.

³³ Henry Jacoby, "Is Agnosticism Unreasonable?", *Sophia* 30 (1991), 37.

³⁴ Morris, "Agnosticism", 223; P. J. McGrath, "Atheism or Agnosticism", *Analysis* 47/1 (1987), 55.

³⁵ Morris, "Agnosticism", 223.

³⁶ Jacoby, "Is Agnosticism Unreasonable?", 38.

³⁷ Morris, "Agnosticism", 224.

ettiği şekilde bir kanaat söz konusu olsa da³⁸ tüm delillere değil bazı delillere sahip olunması durumunda da sağlam epistemik pozisyonda olunabileceği iddia edilebilir.³⁹ Morris'in kastı, bütün delillere sahip olmaktan ziyade herhangi bir pozitif delile sahip olmaksızın o şey hakkında hükme varmanın meşru olamayacağıdır. Zira buradaki odak noktası, ateizm lehine pozitif birtakım delillere sahip olmaksızın ateizmin zorunluluğundan bahsedilip bahsedilemeyeceğidir. Morris'in ilkesi, sağlam epistemik pozisyonda olmadığımız birtakım varlık iddiaları hakkında hükmü askıya almanın zorunluluğunu ortaya koymayı değil, böyle bir durumda inkârdan ziyade hükmü askıya almanın rasyonel olabileceğini göstermeyi hedeflemektedir. Stubenberg, bu ilkenin doğaüstü veya olağandışı varlık iddiaları konusunda hükmü askıya almayı gerektirmesi nedeniyle yetersiz olduğu sonucuna ulaşmanın da doğru olmayacağını savunur. Buna göre, bu ilke rasyonel bir insanın inkâr etmesi gereken varlık iddialarının inkârını gerektirecek kadar güçlüdür.⁴⁰ Dolayısıyla Morris'in prensibini bir önerme hakkında sağlam epistemik pozisyonda olmadığımız durumlarda agnostisizmin zorunluluğunu gerektiren bir prensip olarak yorumlamaktansa, belirli şartlar altında inkâr etmenin yeter koşulunu belirleyen bir ilke olarak yorumlamak daha uygun bir seçenek olarak görünmektedir.

2. NEGATİF ATEİZMDEN POZİTİF ATEİZME GEÇİŞ

Delilin yetersiz olması hem negatif hem pozitif ateizmin gerekçelendirilmesi için yeterli midir? Bir varlığın varlığı hakkında delile sahip olmamız, onların varlığına inanmak zorunda olunmadığını mı yoksa onların var olmadığına inanmak zorunda olduğunu mu göstermektedir? Sinnott-Armstrong, delilin yokluğundan hareket eden bu argüman formunun, doğru olsaydı, kendilerini bileceğimiz durumlar için oldukça geçerli olduğunu ve yanılığın sayılmayacağını iddia eder. (Söz gelimi kişinin başının üzerinde canlı bir varlık olduğuna dair delil bulunmaması, orada bir şeyin bulunmadığı düşüncesi için yeterli bir sebep olarak değerlendirilmektedir.) Tanrı'nın varlığı meselesinde de benzer şekilde Tanrı'nın var olması durumunda şu ana kadar sahip olduğumuz delillerden daha fazla delile sahip olmamız gerektiğini ve bu durumun Tanrı'nın var olmadığına dair bir açıklaması olduğunu savunur.⁴¹ Ne var ki burada "var olduğuna inanmak zorunda olmama" ve "var olmadığına inanmak zorunda olma" şeklinde iki önemli ayrıma dikkat çekilmelidir. Genellikle, Tanrı'nın varlığı hakkında da yeterli delile sahip olunmadığı düşüncesinden hareketle, O'nun varlığına inanmak zorunda olunmadığı savunulmaktadır. Ancak, Armstrong'un argümanındaki önemli değişime işaret eden Craig, Armstrong'un "Tanrı'nın var olduğuna dair delil yoksa bu durumda Tanrı'nın var olduğuna inanmak zorunda değiliz" şeklindeki argümanın en fazla agnostisizmi destekleyen bu versiyonundan "Tanrı'nın var olmadığına inanmak zorundayız" şeklinde bir sonuca atladığını belirtir. Ancak Craig'in de ifade ettiği gibi bu durumun "ateizm için pozitif bir delil" işlevi görmesinden bahsedilemeyeceğinin yanı sıra böyle bir çıkarım temellendirilmeye de muhtaç görünmektedir.⁴²

Bu noktada negatif ateizmin gerekçelendirilmesinden pozitif ateizmin gerekçelendirilmesine geçişin bir örneği olarak Martin'in, Scriven'in prensibine dayanarak geliştirdiği görüşlerini ele almanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Scriven, Tanrı'nın varlığına dair argümanların başarılı bir şekilde çürütülmesinin negatif ateizmi olduğu kadar pozitif ateizmi de temellendireceğini savunur. Martin de buradan yola çıkarak, negatif ateizmin gerekçelendirilmesinin aynı zamanda pozitif ateizmin de gerekçelendirilmesi olduğunu öne sürer.⁴³ Martin, Scriven'in prensibini geliştirerek SP'E (*the Scriven principle extension*) adını verdiği şu prensibi ortaya atar:

(SP'E) Bir kişinin X'in var olmadığına dair inancı; eğer 1) X'in var olduğu görüşünü desteklemek için kullanılan bütün mevcut (halihazırdaki) delillerin yetersiz olduğu gösterilmişse; 2) X, var olsaydı, X'in var olduğu görüşünü destekleyecek yeterli delilin bulunması gerektiğine dair bir varsayımdan söz edilebilen bir varlık çeşidi ise; 3) bütün ciddi çabalar gösterilmiş olmasına rağmen bu varsayım iptal edilememişse; 4) delilin ortaya çıkacağı bütün alanlar, eğer varsa, kapsamlı bir biçimde araştırılmışsa; 5) X'in var olduğuna inanmak için kabul edilebilir fayda sağlayan hiçbir gerekçe bulunmuyorsa, gerekçelendirilmiştir.⁴⁴

Martin, bu şekilde değerlendirildiğinde SP'E prensibinin Tanrı'nın var olmadığına dair pozitif, doğrudan hiçbir delil bulunmasa

³⁸ McGrath, "Atheism or Agnosticism", 55.

³⁹ Stubenberg, "The Principle of Disbelief", 187.

⁴⁰ Stubenberg, "The Principle of Disbelief", 188-189.

⁴¹ Walter Sinnott-Armstrong, "The Argument from Ignorance", *The Improbability of God*, ed. Michael Martin - Ricki Monnier (New York: Prometheus Books, 2006), 382-383.

⁴² William Lane Craig, "Theism Undefeated", *God?: A Debate Between A Christian and An Atheist*, William Lane Craig - Walter Sinnott-Armstrong (New York: Oxford University Press, 2004), 107-108.

⁴³ Martin, *Atheism*, 281.

⁴⁴ Martin, *Atheism*, 282-283.

bile var olduğuna dair argümanların çürütülmesiyle beraber ele alındığında pozitif ateizm için sağlam temeller sağladığını savunur. Tanrı'nın var olduğuna dair argümanların rasyonel bir insanı ikna edecek kadar güçlü olmamasına dayanarak pozitif ateizmi temellendirmek için çok güçlü *a posteriori* argümanlar ortaya konulmasına gerek olmadığını, ancak yine de pozitif ateizmi temellendirmek için ileri sürülen *a posteriori* argümanların yeterince güçlü olduğunu belirtir.⁴⁵

Martin'in, "Hiç Delil Yok / (*No Evidence Argument*)", kısaca "NEA" olarak isimlendirdiği ve Bell'in şu şekilde formüle ettiği argümanı aşağıdaki gibi belirtmek mümkündür:

- a) Eğer Tanrı var olsaydı, var olduğuna dair delil olurdu.
- b) Böyle bir delil yoktur.
- c) O halde Tanrı yoktur.⁴⁶

SP'E'nin, X'in var olmadığını gerekçelendirebilmesi, argümanın "Eğer X var olsaydı, var olduğuna dair delil olurdu" şeklindeki ilk öncülündeki şartın zorunlu olup olmadığına bağlı görünmektedir. Martin de SP'E'ye dayanarak, pozitif ateizmi gerekçelendirirken bu şekilde bir varsayıma dayanmaktadır.⁴⁷ Ancak bu önermenin doğru olduğuna dair Martin'in bir delil öne sürdüğünden söz edilemez. Nitekim Martin de, pek çok ateist gibi, ateizmin savunulabilmesi için güçlü delillerin bulunmasının zorunlu olmadığı görüşündedir. Bu noktada, Martin'in SP'E'yi hangi amaçla kullandığının ve bunun meşru olup olmadığına belirlenmesi gerekir. Martin bu prensibi, Tanrı'nın varlığını gösteren delilin bulunmaması durumunda yokluğu sonucuna ulaştıracak bir argümanı formüle etmek için kullanılabilen bir prensip olarak mı görmektedir yoksa delil olmasa bile Tanrı'nın var olmadığına inanmayı gerekçelendirebilmek için kullanmaya aracı mı kılmaktadır?⁴⁸ Görünen o ki Martin, pozitif ateizmin temellendirilmesi için doğrudan pozitif delillerle temellendirmek ve Tanrı'nın var olduğuna dair sağlam argümanlar bulunmaması yoluyla temellendirmek gibi iki seçeneği gündeme getirir. Bu anlamda, açık bir biçimde, negatif ateizmin temellendirilmesinin pozitif ateizmin temellendirilmesine de katkı sağlayacağını düşünmektedir.

Bu aşamada Corlett'in de ifade ettiği gibi, Tanrı'nın (veya doğaüstü varlıkların) var olduğuna dair delilin bulunmamasının, ateistin herhangi bir açıklama veya gerekçelendirme yapmaksızın Tanrı'nın var olduğuna inanmama durumundan var olmadığına inanmaya geçerek epistemik sıçrama yapmasını gerekçelendiremeyeceğini ifade edebiliriz.⁴⁹ Zira delillendirme, hiçbir delil ortaya atmaksızın bir şeyin doğru olduğuna sıçramayı değil, onun neden doğru olduğunu kavramayı ve buna bağlı olarak doğru olduğuna dair pozitif deliller ortaya atmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla $\sim p$ önermesinin doğru olduğuna dair pozitif delil ileri sürülmeksizin $\sim p$ önermesinin doğru olduğu hükümüne varmanın bir epistemik sıçramaya işaret ettiği iddiaları haksız görünmemektedir. Bu düşüncedeki bir ateistin de inandığı $\sim p$ önermesinin doğruluğuna dair bir delile sahip olmaksızın bu önermenin doğru olduğunu iddia etmesi delillendirilmemiştir. Bütün bunlar, ateizmi fideizme düşme suçlamaları ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Negatif ateizmin gerekçelendirilmesinin pozitif ateizmi de gerekçelendireceği düşüncesinin meşruiyeti üzerinde konuşabilmemiz için bu aşamada delil ve delillendirilen (*medlûl*) ilişkisini incelememiz gerekir. Bunun için delilin yokluğunun, yokluğun delili olduğu düşüncesinin arka planındaki "bilgi yoksunluğundan kaynaklanan argüman (*the argument from ignorance*)" olarak ifade edilen yöntem ele alınabilir. Genel olarak bir yanlış örneği olduğu kabul edilen bu argüman, temelde "bir önermenin yanlış olduğunun ispatlanmamış olması nedeniyle doğru olduğu veya doğru olduğunun ispatlanmamış olması nedeniyle yanlış olduğu"⁵⁰ iddiasına dayanır. Argüman iki formda gerçekleşebilir:

p ispatlanmamıştır.	$\sim p$ ispatlanmamıştır.
Öyleyse $\sim p$	Öyleyse p

Bu şekilde bir argümanın öncülünün p veya $\sim p$ 'ye dair delil bulunmadığı, p veya $\sim p$ 'nin ispatlanmamış olduğu, bilinmediği, başarılı bir şekilde savunulmadığından hareketle kendisine dair bir bilginin bulunmadığı sonucuna varacak şekilde kurulduğu

⁴⁵ Martin, *Atheism*, 284.

⁴⁶ Martin, "Response to Bell", *Religious Studies* 29/4 (1993), 556; Martin Bell, "Review: Is There Room for Agnosticism?", *Religious Studies* 29/4 (1993), 547.

⁴⁷ Bell, "Review: Is There Room for Agnosticism?", 547.

⁴⁸ Bell, "Review: Is There Room for Agnosticism?", 548.

⁴⁹ Corlett - Cangelosi, "Atheism and Epistemic Justification", 99.

⁵⁰ Irving M. Copi vd., *Introduction to Logic* (New York: Pearson, 2014), 130.

söylenbilir.⁵¹ Sırf aksini gösteren delilin bulunmamasına dayanarak bir sonucun doğruluğunu varsaymış olması, bu stratejinin yanılı olarak gösterilmesinin sebeplerinin başında gelmektedir.⁵²

Buradaki asıl mesele ise, bir önermenin doğruluğunun veya yanlışlığının bilinmemesinden yola çıkarak doğruluğun veya yanlışlığın konusu olan bilgi iddiasında bulunmanın uygun olup olmadığıdır. Bir önermenin doğruluğuna inanmak için yeterince delile/bilgiye sahip olunmaması o önermeyi inkâr etmenin veya o önermenin yanlış olduğunu iddia etmenin bir temeli olabilir mi? Bu argümanda ileri sürülen, herhangi bir p (veya ~p) önermesine dair bilgiye veya delile sahip olmama durumunu, deyim yerindeyse, öncül olarak ele alarak, söz konusu önermenin doğruluğunu veya yanlışlığını ifade eden bir sonuca ulaşmanın meşruiyeti tartışmalı görünmektedir. Bu argümanın açıkça olmasa da şu prensibe başvurduğu söylenebilir: “Eğer p olsaydı, p’ye dair delile sahip olurduk”. P önermesinin doğruluğunun derinlemesine araştırılması sonucunda delil bulunamazsa bu argümanı savunanlar tarafından söz konusu p önermesinin bilgisini/delilini reddetmenin başarılı bir argüman olacağı savunulmuştur. Bu prensibin geçerliliği temeline dayanarak, argümanın geçerli bir *modus tollens* örneği sergilediği iddia edilmiştir:

A → B

~B

Öyleyse, ~A

Bu prensibin doğruluğu veya yanlışlığı, bu tarz bir argümanın bir yanılı örneği mi olduğunun veya geçerli bir *modus tollens* örneği mi olduğunun belirlenmesi açısından önemlidir.⁵³ Doğruluğun veya yanlışlığın delille orantılı olarak açıklanması kanaatimizce tartışmaya açıktır. Hem doğru olan her önermeye dair delilin bulunmak zorunda olduğu düşüncesi hem de bu delilin sınırlı bilişsel kapasiteye sahip insanlar tarafından bilinmesinin garanti olduğu iddiası temellendirilmeye muhtaç görünmektedir. Bu açıdan ne bir önermenin doğruluğunun ispatlanmamış olması veya bunun deliline sahip olmamız nedeniyle yanlış olduğunun iddia edilmesinin ne de yanlışlığının ispatlanmamış olması nedeniyle doğru olduğu sonucuna ulaşmanın haklılığından bahsetmek makul görünmektedir. Copi’nin ifade ettiği gibi “Hiç kuşkusuz, pek çok doğru önermenin doğruluğu henüz kanıtlanmamıştır, tıpkı birçok yanlış önermenin yanlışlığının kanıtlanmamış olması gibi. Şu anda bizim emin olmamız gerçeği, çok nadiren doğruluk veya yanlışlığın bilgisini iddia etmek için iyi bir neden teşkil eder.”⁵⁴ Bu durumda iki çelişik kavram hakkında bir tercih yapma söz konusu olduğunda bilgi yoksunluğunun bu iki çelişikten herhangi birini seçmeyi zorlayıcı bir argüman olarak ele alınamayacağını öne sürebiliriz. Robinson’un ifadesiyle, “Bilgisizlik bilginin kaynağı olamaz, bilgisizliğin ifadesi olan öncüllerden bilginin ifadesi olan sonuçlara ulaşılamaz. Bu durumun hükmü askıya almak için iyi bir gerekçe olabileceği düşünülse de pozisyonun bir tarafında olmak için bir gerekçe sunamaz.”⁵⁵ Bir önermeye dair delilin bulunmamasının bir başka önermenin ispatı veya çürütülmesi olamayacağını ifade eden Robinson, haklı olarak, “bu argümanın ~p’nin p’den daha olası olduğunu da gösteremeyeceğini” belirtir.⁵⁶

Bilgisizlikten kaynaklanan argümanın geçerli bir *modus tollens* formu olduğu iddiasına dayanarak bu argümanın sonucunun yanlış olduğu veya argümandaki söz konusu varlığın yokluğu hükmüne ulaşabilmenin makul olup olmadığı da tartışmalıdır. Geçerli bir argümanın yanlış öncüllere sahip olması ve bu nedenle sonucun doğruluğunu temellendirememesi düşünülebilir. Yanlış öncüllere dayanan sağlam olmayan bir argüman, sonucun doğruluğunu ortaya koymada başarısız olsa da bu argümanın doğru bir sonuca sahip olabileceği söylenebilir. O halde, bir argümanın birtakım yanlış öncüllere sahip olması nedeniyle sağlam olmadığı gösterilmesi ile bu argümanın sonucunun yanlış olduğu gösterilmiş olmamaktadır.⁵⁷ Dolayısıyla herhangi bir X’in lehine sürülen argümanlar açısından düşündüğümüzde, öncüllerin yetersiz olması veya sağlam olmaması durumunda sonucun hala doğru olma ihtimali mevcuttur. Bir başka argümanla sonucun doğruluğunun gösterilebilmesi de mümkündür. X’in lehine ortaya atılan argümanların eleştirisi, sadece bu argümanın geçersiz olduğunun veya sağlam olmadığı bir gerekçesi olabilir, argümanın sonucunun yanlış olması gerektiğinin veya X’in var olmadığı gerekçesi olamaz.

⁵¹ Erik C. W. Krabbe, “Appeal to Ignorance”, *Fallacies: Classical and Contemporary Readings*, ed. Hans V. Hansen - Robert C. Pinto (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1995), 259.

⁵² Christopher W. Tindale, *Fallacies and Argument Appraisal* (New York: Cambridge University Press, 2007), 117.

⁵³ Benjamin W. McCraw, “Appeal to Ignorance”, *Bad Arguments: 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy*, ed. Robert Arp vd. (New Jersey, West Sussex: John Wiley & Sons, 2019), 110.

⁵⁴ Copi vd., *Introduction to Logic*, 130.

⁵⁵ Richard Robinson, “Arguing from Ignorance”, *The Philosophical Quarterly* 21/83 (1971), 102.

⁵⁶ Robinson, “Arguing from Ignorance”, 103.

⁵⁷ James W. Cornman vd., *Philosophical Problems and Arguments: An Introduction* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1992), 17.

Ateizmin bu yolla gerekçelendirilmesinin yol açtığı iddia edilen bir diğer yanlış türü ise, yanlış ikileme (*bifurcation / either-or*) yanılıdır. Corlett ve Cangelosi'nin işaret ettiği bu yanlış şu şekilde bir çıkarıma dayanmaktadır:

1. Ya geleneksel Hristiyan teizminin Tanrı'sı veya benzer bir Tanrı vardır ya da Tanrı yoktur.
2. Geleneksel Hristiyan teizminin Tanrı'sı veya benzer bir Tanrı yoktur.
3. Dolayısıyla, Tanrı yoktur.⁵⁸

Buradaki temel problem, nasıl bir Tanrı'ya inanılmadığı veya nasıl bir Tanrı'nın varlığının inkâr edildiği tam olarak ortaya konulmaksızın birtakım teistik anlayışların gerekçelendirilmemesinin ateizmin gerekçelendirilmesine temel yapılmasıdır. Bu durumda, ateistik savunular yanlış biçimde ya mevcut teistik tasavvurdaki Tanrı'nın var olduğuna inanmanın gerekçelendirileceği ya da Tanrı'nın var olmadığına inanmanın gerekçelendirileceği şeklinde yanlış bir ikileme başvurmaktadır.⁵⁹ Geleneksel Hristiyan teizminin Tanrı'sının makul olmadığı şeklinde bir varsayımdan hareketle, ateizmin mantıksal olarak sağlam pozisyon olduğu sonucunu çıkarmanın çok güç olduğunu belirten Corlett, alternatif teistik hipotezler araştırılmaksızın ateizmin gerekçelendirilmiş olamayacağını belirtir. Çünkü bu şekilde bir akıl yürütme, yanlış ikileme yanılısına ilaveten yetersiz veriye dayanarak aceleci sonuçlara ulaşma veya genellemeler yapma (*hasty generalization*) yanılısının bir örneği olarak görülebilir.⁶⁰ Böylece geleneksel Hristiyan teizminin Tanrı'sının çürütülmesinin kategorik olarak (kelimenin sıkı manasıyla vardır veya yoktur gibi) veya yüksek olasılıkla Tanrı'nın var olmadığını gerektirdiği şekilde bir sonuçtan bahsetmek uygun ve tutarlı görünmemektedir.⁶¹

Denilebilir ki bir ateist, öncelikli olarak, neye karşı, hangi spesifik Tanrı'ya karşı olduğunu ortaya koymalıdır. Sadece spesifik bir teistik veya dini inancın eleştirilmesi ile ateizmin gerekçelendirilmeye çalışılmasında, ateistin “p V q” ile “p V ~p” arasında bir ayırım yapmadığı görülmektedir. Bu durum, “p V q” ile mantıkta “p V ~p” şeklinde ifade edilen üçüncü halin imkansızlığı (*the principle of excluded middle*) ilkesine referansta bulunuyor görünmektedir. Ancak ateistik gerekçelendirmede karşılaşılan durum şu şekildedir: Ateist, p V ~p'den yola çıkarak ~p'yi q'ya endeksleyip, ~q ise o halde ~p gibi uygun olmayan bir sonuca ulaşmaktadır. Buradaki “q”, spesifik bir teistik veya dini inancı karşılamaktadır. Ancak ~p'nin içerisinde q olabileceği gibi, r, s gibi başka inançların bulunması da mümkündür. Dolayısıyla, sadece q'nun nefyi ile ~p'nin temellendirilmesinin düşünülmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, ateistik inancı burada ~p olarak düşünecek olursak, ateistin hangi inancı çürüttüğünün netleştirilmesi ve bunun yeterli olup olmadığının değerlendirilmesi gerekir.

Kaldı ki delillendirme meselesi birtakım sübjektif ve objektif koşullardan da bağımsız değildir. Sübjektif koşulları açısından bakıldığında, kişinin bilmemesi o şeyin delilinin olmadığı anlamına gelmediği gibi, delili bilinmeyen her şeyin reddedilmek zorunda olduğu şeklinde bir düşünce de uygun görünmemektedir. Benzer şekilde, delillendirme meselesinin objektif yönü açısından düşünüldüğünde, kendisi için delil bulunmayan her şeyin reddedilmesi gerekir gibi bir düşünce de temellendirilmeye muhtaç görünmektedir.

Bununla bağlantılı olarak, negatif ateizmin gerekçelendirilmesinde “bütün mevcut gerekçelerin (*all available reasons*)” yetersiz olduğu iddiasından da hareket edilir. Bu yöntem şu ana kadar Tanrı'nın varlığı lehine öne sürülen bütün argümanların başarısız olduğu varsayımını içerir. Martin'in ifadeleriyle negatif ateizmin bu şekilde nasıl temellendirilmeye çalışıldığına açıklık getirilecek olursa;

“... Negatif ateizm lehine kesin bir durum ortaya konulmasa da Tanrı inancının gerekçeye dayanmak zorunda olduğunu ve tamamen iyi, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen bir varlığa inanmak için bütün mevcut gerekçelerin yetersiz olduğunu varsaymak için uygun bir durum ortaya konulabilirse, negatif ateizm mevcut bilgilerle ilişkili olarak dar manada gerekçelendirilmiş olacaktır. Bu tarz gerekçeler, gerekçelendirilmiş inanç için gerekli olduğunda, eğer tamamen iyi, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen bir varlığa inanmak için bütün mevcut gerekçelerin yetersiz olduğunu varsaymak için iyi temellere sahipsek bu durumda insanlar böyle bir varlığın var olduğuna dair inanca sahip olmama noktasında gerekçelendirilmiş olacaktır.”⁶²

Martin burada tezini birtakım varsayımlara dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, Tanrı'nın var olduğuna inananların, inançlarında

⁵⁸ Corlett - Cangelosi, “Atheism and Epistemic Justification”, 93.

⁵⁹ Corlett, *The Errors of Atheism* (New York: Continuum, 2010), 49-50; Corlett - Cangelosi, “Atheism and Epistemic Justification”, 94.

⁶⁰ Corlett, “Dawkins' Godless Delusion”, *International Journal for Philosophy of Religion* 65/3 (2009), 128-131.

⁶¹ Corlett, *The Errors of Atheism*, 52.

⁶² Martin, *Atheism*, 39.

rasyonel olabilmelerini zımnen Tanrı'nın var olduğuna ulaştıracak güçlü ve başarılı argümanlara sahip olma şartına bağlamasıdır. Buna bağlı olarak ikinci varsayımı ise, bir kişinin bu yönde sunulan argümanların zayıf ve başarısız olduğu konusunda gerekçelendirme eğiliminde olması durumunda, bunun Tanrı'nın var olduğuna inanmanın rasyonel olmadığını da gerekçelendirebileceği şeklindedir.⁶³ Delilci pozisyonun bir gereği olarak Martin, bir önermenin makul olup olmadığını o önerme hakkında öne sürülen delillere bağlamaktadır. Bununla birlikte teizmi eleştiri noktasında teizm lehine olan delillerin şu an için yeterli olmadığı düşüncesi bir dereceye kadar anlaşılır olsa da bunun negatif ateizmin gerekçelendirilmesi, hatta negatif ateizmin bu durumda zorunlu pozisyon olduğu düşüncesi için bir dayanak oluşturması beklenemez.

Negatif ateizmin temellendirilmesi için başvuru ve teistler tarafından ileri sürülen epistemik veya pragmatik temellere dayanan argümanların tamamının "bütün mevcut gerekçeler" in kapsamında değerlendirilebileceği öne sürülebilir. Martin, negatif ateizmini temellendirmesini, teistler tarafından şu ana kadar ileri sürülen argümanları detaylı ve kapsamlı bir biçimde eleştirisine veya çürütmesine bağlamakla birlikte, teistler tarafından böyle bir varlığın var olduğuna dair yeni argümanların ileri sürülebileceğine olanak tanır. Diğer yandan, bunun daha önceki düşünürlerin öne sürdüğünden farklı bir şey olamayacağını da ekleyerek neredeyse olanaksız görülmesi gerektiğini savunur.⁶⁴ Peki, bütün mevcut delillerin sadece şu ana kadar ortaya atılan deliller ile sınırlandırılmasının ve gelecekte buna dair delil öne sürülmesinin olanağının önünün kapatılmasının ne gibi bir temeli olabilir? Oppy'nin ifade ettiği gibi, Martin kendisinin tartıştığı belirli delillerin ilgili bütün delillerin özünü oluşturduğuna dair herhangi bir gerekçe öne sürmez.⁶⁵ Tanrı'nın var olduğu ile ilgili mevcut gerekçe kavramının içerisine, henüz açığa çıkmamış olan delillerin girmesi söz konusu ise Moser'in de ifade ettiği gibi, bu durum ateizm ile ilgili güvenilir sonuçlara yol açacaktır. Zira Tanrı'nın varlığı lehine olan daha önce açığa çıkmamış delillerin açığa çıkması ile bu durumun, ateizmin bu delilleri hesaba katmadan oluşan savunusuna üstün gelmesi mümkündür.⁶⁶

Diğer taraftan, ateistin burada mevcut delil gibi ne içerdiği belirsiz görünen bir kavrama dayanarak, Tanrı'nın var olduğuna inanmama yönünde bir çıkarımda bulunması hakkında ne söylenebilir? Tanrı'nın var olduğunu güçlü bir biçimde destekleyen, ancak ateistin kendisinin şu an için erişiminin bulunmadığı delillerin bulunma ihtimali, bu çıkarımı şüpheli duruma düşürür. Moser'a göre, delilci ateizmin yalnızca kişinin sahip olduğu delillere dayanması, epistemik dirençlilikten yoksundur. Oysa biz, genellikle, sadece kişinin sahip olduğu delilleri değil, aynı zamanda kişinin güçlük çekmeden elde edebileceği başka birtakım delilleri de değerlendirmeye çalışırız. Dolayısıyla, mevcut delil kavramını sadece hali hazırda sahip olunan delillerle sınırlamak makul değildir. Bu durumda delilci bir bakış açısından ateizmin tutarlı bir biçimde gerekçelendirilebilmesi için hem şu anlık kendilerine açık bütün mevcut delillerin yeterince anlaşılması hem de mevcut delilleri sadece kendilerine açık delillerle sınırlamaması ve gelecekte ortaya çıkabilecek delillere imkân tanımaları gerekmektedir. Kaldı ki delilin bizâtihi ikna ediciliği ile kişinin o delille ikna olup olmaması birbirinden ayrıdır.

Delilci ateistler açısından açık olmayan delillerin Tanrı'nın varlığı lehine güçlü deliller içermeye ihtimali üzerinde duran Moser, bu soruya ateistlerin olumsuz cevap vermesi durumunda döngüsellğe düşeceklerini savunur.⁶⁷ Bu durum delilin bu şekilde olduğunu varsayarak zaten ulaşmak istedikleri sonucu (herhangi bir delile dayanmaksızın) öngördükleri anlamına gelir. Bu ise, bu yöntemin kullanılmasının delilci bir bakış açısına ne kadar uygun olduğu sorusunu akla getirmektedir. Zira kendileri için açık olmayan delillerin güçlü deliller olamayacağı şeklindeki bir iddianın kendisi de temellendirilmeye muhtaçtır.

Özellikle Martin'in bu yolla negatif ateizmi (buradan hareketle de pozitif ateizmi) temellendirmeye çalışmasına tekrar dönülecek olursa; Martin'in, Tanrı'nın varlığı için öne sürülen mevcut delillerin çürütülmesine dayanarak negatif ateizmin rasyonel olarak gerekli (*required*) pozisyon olduğu iddiası temellendirilebilir mi? Herhangi bir önermesine inanma söz konusu olduğunda, rasyonel olarak izin verilebilir olması ile gerekli olmasının farklı şeyler olduğuna dikkat çeken Oppy, Martin'in amacının, ateizmin rasyonel olarak gerekli pozisyon olduğunu ve Tanrı inancının ise rasyonel olarak izin verilebilir pozisyon olmadığını göstermek olarak ifade eder. Ancak Oppy'ye göre Tanrı'nın varlığı lehine öne sürülen argümanların eleştirisi olsa olsa ateizmin rasyonel olarak izin verilebilir olduğunu, teizmin ise rasyonel olarak gerekmediğini gösterme noktasında katkı sağlayabilir.⁶⁸ Denilebilir ki teizmin eleştirisi ile en fazla onun lehine argümanların zayıflığı sonucuna ulaşılabilir. Buradan ateizm lehine bir argüman çıkarmak güç görünmektedir. Rasyonel olarak herhangi bir önermenin veya

⁶³ Graham Oppy, "Atheism: A Retrospective", *Philo* 10/1 (2007), 42.

⁶⁴ Martin, *Atheism*, 39. Martin teleolojik argümanı değerlendirdiği başka bir yerde, şu ana kadar öne sürülen argümanların başarısızlığından gelecekte bu yöndeki çabaların da aynı şekilde başarısız olacağına dair tümevarımsal bir çıkarımda bulunmamızın makul olduğunu savunur. Bk. Martin, *Atheism*, 153.

⁶⁵ Oppy, "Atheism: A Retrospective", 48.

⁶⁶ Paul K. Moser, "Undermining the Case for Evidential Atheism", *Religious Studies* 48/1 (2012), 85.

⁶⁷ Moser, "Undermining the Case for Evidential Atheism", 87.

⁶⁸ Oppy, "Atheism: A Retrospective", 43-44.

buna bağı olarak bir pozisyonun gerekli olduğu şeklindeki bir iddia, o pozisyonun doğruluk koşulları hakkında konuşmayı gerektirir. Tanrı'nın varlığı lehine delillerin çürütüldüğü veya bulunmadığının iddia edilmesi ise herhangi bir önermenin doğruluğu konusunda pozitif bir iddiada bulunmaktan farklıdır. Kaldı ki Tanrı'nın varlığı lehine delilin bulunmaması durumunun Tanrı'nın var olmadığı şeklinde bir doğruluk iddiasını rasyonel olarak gerektirdiğine ne ölçüde ve ne zamana kadar katkı sunabileceği de önemli bir sorudur.

Delillendirme meselesinin sübjektif boyutu ve mevcut delillerin doğası açısından düşünüldüğünde ateizmin rasyonel olarak gerekli pozisyon olduğu sonucuna ulaşmak için kişinin bütün delillere erişiminin olmadığı, bu delillerin kendisi için açık olmadığı düşünülebileceği gibi yeterince anlaşılamayabileceği de düşünülebilir. Moser'in de ifade ettiği gibi pozitif delilci ateistlerin kendilerine açık olmayan delillerin bulunma ihtimali nedeniyle bu tarz delillere sahip olmamalarının bizatihi kendisi ateizmin bir temeli olarak düşünülemez.⁶⁹ Bir şeyin temellendirilebilmesinin karşı tarafın çürütülmesine bağlı olduğu şeklindeki böyle bir düşünce doğru görünmemektedir. Karşı delillerin çürütülmesinden bağımsız olarak ikna edici ve tutarlı pozitif deliller öne sürülmediği sürece ateizmin rasyonelliğinden söz etmek güçleşecektir.

SONUÇ

Yokluğu ispatlamanın mahiyeti anlaşılmadan, yokluğun doğruluk koşullarından bahsetmeden bir varlığın yokluğu hükmüne varmanın meşruiyeti tartışmalıdır. Ateistin Tanrı'nın var olduğuna inanmayan kişi olarak ele alınması ateizmin doğruluk koşulları üzerinde konuşmayı zorlaştırmaktadır. "Tanrı vardır" iddiasının önermesel doğruluk koşulları üzerinde konuşulmadığı sürece, negatif ateist sadece kendisinde Tanrı inancının bulunmadığı şeklinde bir tutumun var olduğuna doğruluk atfetmiş olacaktır. Kendi pozisyonunun anlamlı hâle gelebilmesi, kendisindeki inançsızlık hâlini ortaya koymasından ziyade "Tanrı vardır" önermesini çürütmesine bağlıdır. Buna ilaveten rasyonel bir ateizm savunusundan bahsedebilmemiz için ateistten beklenen doğrudan "Tanrı yoktur" önermesinin doğru olduğu hükmüne sığmamak değil, bu önermenin neden doğru olduğuna inandığına dair pozitif gerekçeler sunmaktır.

Bu noktada ateistlerin teistlerin delillerini çürütmesi ile teizmin kendisinin çürütülmesinin arasındaki ayrımın önemine dikkat çekilmelidir. Zira teistlerin argümanını çürütmek, ateizm konusunda Tanrı'nın var olmadığı iddiasını öne süren kategorik bir yargı için yeterli olmayacaktır. Ateizmi bu iddiadan bağımsız negatif bir yolla tanımlamak açıklayıcı ve makul görünmediği için bu şekilde kategorik bir yargı olması durumunda da pozitif bir tez olarak ele almamız kaçınılmazdır. Denilebilir ki teistlerin, ateistlerin argümanlarını çürüterek teizmi gerekçelendirmesi ne kadar makul ise ateistlerin de teistlerin argümanlarını çürüterek ateizmi gerekçelendirmesi o kadar makuldür. Delilci açıdan bakıldığında delilin bulunmadığının veya yetersizliğinin gösterilmesi yoluyla ateizmin temellendirilmesi ikna edici görünmemektedir.

Tanrı'nın yokluğunu doğrudan göstermeyle ilgili olarak talep edilebilecek en başta gelen delil türü *a priori* delil veya çürütmedir. Ateistin, "Tanrı vardır" iddiasına, tecrübede desteklenmediği için karşı çıkmasının yokluğu temellendiremediğini ifade etmeliyiz. Dolayısıyla, Tanrı'nın var olmadığına inanma şeklindeki bir hüküm doğruluk iddiasında bulunmayı gerektirdiğinden bu iddianın kesin bir biçimde temellendirilebilmesi ise mantıksal tutarlılığı ve *a priori* delili gündeme getirmektedir. Böylece şunu ifade edebiliriz ki kendisi de temellendirilmesi gereken bir yaklaşım olarak ateistik pozisyonun, teizmin lehine delil bulunmamasına veya yetersiz olmasına dayanarak gerekçelendirilmesi yeterli olmayacaktır. Ateizmin yokluk iddialarını kesin bir biçimde ispatlayabilmesi için, Tanrı kavramının kendi kendisiyle çelişkili ve tutarsız olduğunun gösterilmesi gerekir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Konunun belirlenmesindeki ve şekillenmesindeki katkılarından ve değerli rehberliğinden dolayı Prof. Dr. Mehmet Sait Reçber'e içten bir teşekkür borçluyum.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: I owe a sincere debt of gratitude to Prof. Dr. Mehmet Sait Reçber for his contributions and valuable guidance in identifying and shaping the topic.

KAYNAKÇA

Aydın, Mehmet. "Ateizm ve Çıkmazları". *AÜİFD* 24/1 (Haziran 1981), 187-204.

Bell, Martin. "Review: Is There Room for Agnosticism?". *Religious Studies* 29/4 (Aralık 1993), 543-553.

⁶⁹ Moser, "Undermining the Case for Evidential Atheism", 90.

- <https://doi.org/10.1017/S0034412500022587>
- Bullivant, Stephen. "Defining 'Atheism'". *The Oxford Handbook of Atheism*. ed. Stephen Bullivant & Michael Ruse. 11-21. New York: Oxford University Press, 2013.
- Clifford, W. K. "The Ethics of Belief". *The Rationality of Belief in God*. ed. George I. Mavrodes. 152-160. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1970.
- Copan, Paul. "Atheism and The Burden of Proof". *Enrichment* (2013), 26-29.
- Copi, Irving M. vd. *Introduction to Logic*. New York: Pearson, 14. Basım, 2014.
- Corlett, J. Angelo. "Dawkins' Godless Delusion". *International Journal for Philosophy of Religion* 65/3 (Haziran 2009), 125-138. <https://doi.org/10.1007/s11153-008-9187-4>
- Corlett, J. Angelo. *The Errors of Atheism*. New York: Continuum, 2010.
- Corlett, J. Angelo - Cangelosi, Josh. "Atheism and Epistemic Justification". *International Journal for Philosophy of Religion* 78/1 (Eylül 2015), 91-106. <https://doi.org/10.1007/s11153-014-9484-z>
- Cornman, James W. vd., *Philosophical Problems and Arguments: An Introduction*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 4. Basım, 1992.
- Craig, William Lane. "Theism Undefeated". *God?: A Debate Between A Christian and An Atheist*. Craig, William Lane - Sinnott-Armstrong, Walter. 107-128. New York: Oxford University Press, 2004.
- Draper, Paul. "Atheism and Agnosticism". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta. Erişim 5 Ağustos 2019. <https://plato.stanford.edu/entries/atheism-agnosticism/>
- Evans, C. Stephen. "Normative Objections to Atheism". *A Companion to Atheism and Philosophy*. ed. Graham Oppy. 491-505. Hoboken: Wiley, 2019.
- Hanson, Norwood Russell. "The Agnostic's Dilemma". *Faith & Reason*. ed. Paul Helm. 338-342. New York: Oxford University Press, 1999.
- Jacoby, Henry. "Is Agnosticism Unreasonable?" *Sophia* 30 (Ekim 1991), 35-41. <https://doi.org/10.1007/BF02789731>
- Krabbe, Erik C. W. "Appeal to Ignorance". *Fallacies: Classical and Contemporary Readings*. ed. Hans V. Hansen - Robert C. Pinto. 251-264. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1995.
- Lovering, Rob. *God and Evidence: Problems for Theistic Philosophers*. New York & London, Bloomsbury Academic, 2013.
- Martin, Michael. *Atheism: A Philosophical Justification*. Philadelphia: Temple University Press, 1990.
- Martin, Michael. "Response to Bell" *Religious Studies* 29/4 (Aralık 1993), 555-558. <https://doi.org/10.1017/S0034412500022599>
- Martin, Michael. "General Introduction". *The Cambridge Companion to Atheism*. ed. Michael Martin. 1-7. New York: Cambridge University Press, 2007.
- McCabe, Joseph. "Atheism". *A Rationalist Encyclopedia: A Book of Reference on Religion, Philosophy, Ethics, and Science*. 36-37. London: Watts & Co., 2. Basım, 1950.
- McCraw, Benjamin W. "Appeal to Ignorance". *Bad Arguments: 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy*. ed. Robert Arp vd. 106-111. New Jersey, West Sussex: John Wiley & Sons, 2019.
- McGrath, P. J. "Atheism or Agnosticism". *Analysis* 47/1 (Ocak 1987), 54-57. <https://doi.org/10.2307/3328711>
- Mehdiyev, Nebi. *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği*. İstanbul: İSAM, 2008.
- Moser, Paul K. "Undermining the Case for Evidential Atheism" *Religious Studies* 48/1 (Mart 2012), 83-93. <https://doi.org/10.1017/S0034412511000114>
- Morris, Thomas V. "Agnosticism". *Analysis* 45/4 (Ekim 1985), 219-224. <https://doi.org/10.1093/analys/45.4.219>
- Oppy, Graham. "Atheism: A Retrospective". *Philo* 10/1 (2007), 35-58. <https://doi.org/10.5840/philo20071014>
- Ögcem, Ergin. *Ateizmden Akılın Tanrısına*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Plantinga, Alvin. "Reason and Belief in God". *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*. ed. Alvin Plantinga - Nicholas Wolterstorff. 16-93. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2004.
- Plantinga, Alvin. "Is Atheism Irrational?" (Görüşmecisi: Gary Gutting, Görüşme Transkripsiyonu). *The New York Times* (9 Şubat 2014). <https://archive.nytimes.com/opinionator.blogs.nytimes.com/2014/02/09/is-atheism-irrational/?smid=pl-share>
- Plantinga, Alvin. "Theism, Atheism and Rationality", Erişim 12.02.2021. <http://www.leaderu.com/truth/3truth02.html>
- Robinson, Richard. "Arguing from Ignorance". *The Philosophical Quarterly* 21/83 (Nisan 1971), 97-108. <https://doi.org/10.2307/2218332>
- Rowe, William L. "Atheism". *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward Craig. 1/530-534. London & New York: Routledge, 1998.
- Russell. Bertrand. "Is There a God?". *Atheism: A Reader*. ed. S. T. Joshi. 87-94. New York: Prometheus Books, 2000.

- Scriven, Michael. *Primary Philosophy*. New York: McGraw-Hill, 1966.
- Sinnott-Armstrong, Walter. "The Argument from Ignorance". *The Improbability of God*. ed. Michael Martin - Ricki Monnier. 380-384. New York: Prometheus Books, 2006.
- Smith, George H. *Atheism: The Case Against God*. New York: Prometheus Books, 1979.
- Smith, George H. *Why Atheism?*. New York: Prometheus Books, 2000.
- Stubenberg, Leopold. "The Principle of Disbelief". *Analysis* 48/4 (Ekim 1988) 184-190. <https://doi.org/10.2307/3328496>
- Tindale, Christopher W. *Fallacies and Argument Appraisal*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Tooley, Michael. "Does God Exist?". *Knowledge of God*. Alvin Plantinga - Michael Tooley. 70-150. Malden, MA & Oxford: Blackwell, 2008.
- Topaloğlu, Aydın. *Teizm ya da Ateizm: Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- Walters, Kerry. *Atheism: A Guide for the Perplexed*. New York & London: Continuum Books, 2010.

EXTENDED SUMMARY

The question of whether atheism is a position that needs justification and under what conditions a rational justification can be mentioned is as important as the problem of justification of theism. The evaluation of the methodology that atheistic thought presents depends first on a conceptual analysis of what atheism is and then on answering whether atheistic thought makes a truth claim. This article examines what kind of justification is set forth if atheism is defined negatively as non-belief or absence of belief in God. If atheism is considered as the absence of belief, does this imply that it is exempt from justification? Do not atheists have the burden of proving that the proposition "God exists" is false and the proposition "God does not exist" is true? When it comes to atheistic justification, two different approaches emerge: the absence of evidence approach and the evidence of absence approach. The article discusses whether the denial of the proposition "God exists" is necessary when there is insufficient evidence for its truth. Can the absence of evidence approach be used to support the believing the non-existence of God and the idea that atheism is a necessary position? Based on this, it is possible to make the following assumption: Just as the denial of the proposition "God exists" becomes necessary when there is insufficient evidence for its truth, the denial of the proposition "God does not exist" also becomes necessary when there is insufficient (positive) evidence for its truth. Therefore, the absence of evidence approach may lead to undesirable consequences for atheism. One of the fundamental bases for atheists is comparing the existence of imaginary beings to the existence of God when there is insufficient evidence. Accordingly, just as it would be absurd to be agnostic when there is insufficient evidence for the existence of imaginary beings, it would also be absurd to be agnostic when there is insufficient evidence for the existence of God. However, the legitimacy of this analogy is debatable. While there is strong (positive) evidence for the non-existence of imaginary beings, asserting the same for God is difficult. It is emphasized here that the absence of evidence for the existence of God is different from having evidence for the non-existence of God. Another problematic approach discussed in the article is the transition from negative atheism to positive atheism when there is insufficient or no evidence for the existence of God. This approach, based on the assumption that strong positive evidence is not needed for the justification of atheism, can be seen as leading to fideistic thinking. On the other hand, this approach contradicts the evidentialist principle that atheists often reference, which suggests that even if there is no evidence, the method can justify atheism. The absence of evidence approach can be considered as an argument based on the fallacy called the argument from ignorance, which relies on a lack of knowledge. According to this argument, if there is no evidence or knowledge supporting the truth of a proposition p , one can conclude that the negation of p ($\sim p$) is true. Similarly, this argument suggests that the lack of evidence or knowledge for the truth of $\sim p$ can lead to the conclusion that proposition p is true. However, how ignorance can serve as the basis for a claim of knowledge is another question. Another fallacy that arises when the absence of evidence approach is used to justify atheism is the false dilemma; for example, taking the concept of God adopted by Christian theism and presenting a dilemma as follows: "Either the God of Christian theism exists, or God does not exist. The God of Christian theism does not exist. Therefore, God does not exist." However, it seems unreasonable to reach the conclusion that the perfect God of theism does not exist by criticizing problematic theistic views. Ultimately, it should be overlooked that there can be various subjective and objective dimensions in the matter of proof. Concluding that something does not exist based on the lack of knowledge about evidence does not seem appropriate. The lack of knowledge about the evidence may be due to ignorance on the part of individual or it could be because there are evidences that are not yet apparent to them. It is also quite assertive to say that all theistic evidence has been ultimately refuted. It is also possible that the person may not have established the appropriate epistemic relationship with this evidence. The refutation of theistic evidences does not mean the refutation of theism and it is not powerful enough to lead to the conclusion that atheism is true. The discussion of the truth conditions of atheism depends on whether atheists provide evidence that the proposition "God exists" is false and the proposition "God does not exist" is true. If atheism is defined negatively as the absence of belief and if there is no burden of proof for atheists, then atheists will not mean anything other than a person who has an attitude of not believing. From an evidentialist perspective, inferring that atheism is true without presenting evidence seems internally inconsistent.